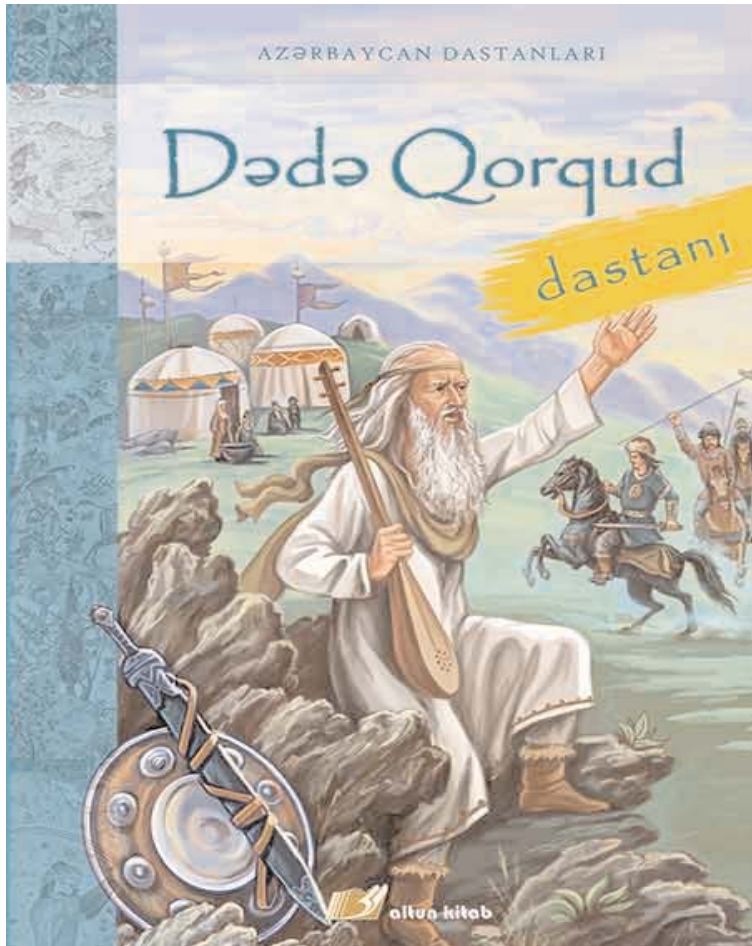


Azərbaycan mədəniyyətinin ulu qaynağı olan “Kitabi-Dədə Qorqud” təkcə öz yarandığı çağda deyil, eyni zamanda, müasir dövrümüzdə də milli mədəniyyətimizin, ədəbiyyat və incəsənətimizin ideya bünövrəsi olaraq qalır. Azərbaycan tarixinin bütün milli-mənəvi dəyərlərini özündə cəmləşdirən bu ulu abidə elə bir enerji mənbəyidir ki, çağdaş milli mədəniyyət və mədəniyyət tariximizi onsuz təsəvvür etmək mümkün deyildir. “Kitabi-Dədə Qorqud”un milli tariximizin dünəni və bugününündəki rolunu müdrikcəsinə “Milli varlığımızın mötəbər qaynağı” kimi səciyyələndirən dövlət xadimi Heydər Əlirza oğlu Əliyevin söylədiyi kimi: “Bizim zəngin tariximiz, qədim mədəniyyətimiz və milli-mənəvi dəyərlərimiz “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda öz əksini tapmışdır.

Bu epos bizim ümumi sərv etimizdir və hər bir azərbaycanlı onunla, haqlı olaraq, fəxr edə bilər. Dastanın məzmununu, mənasını və onun hər kəlməsini hər bir azərbaycanlı məktəbdən başlayaraq bilməlidir. Bu, bizim ana kitabımızdır və gənclik bu kitabı nə qədər dərinləndirərsə, millətini, xalqını, vətəninə və müstəqil Azərbaycanı bir o qədər də çox sevməkdir”.

Qədim türk ictimaiyyətində ailə ən vacib sosial birlik olduğundan, ailənin əsasını təşkil edən qadın türk dastanlarında, türk əfsanələrində elə bir uca mərtəbəyə qoyulmuşdur ki, qadını belə bir uca varlıq halına gətirən mədəniyyətə heyran olmaq mümkün deyil. Qadın kişinin həyat yoldaşı və uşaqlarının anası olmaq kimi çox vacib bir vəzifə ilə öhdələnməmişdir. Daha vacibi isə, türk millətinin tək bərəkət qaynağı, ona verilən bir sıra haqlara görə xanların, xaqanların və döyüşçülərin önündə hörmətlə əylədikləri bir şərəf abidəsidir. Türk dastanlarında qadın ilahi bir varlıq səviyyəsinə çatdırılır.

Professor Tofiq Hacıyev qeyd edir: “Türkün ailə quruculuğunda belə bir ayın olub: qız ərə getdiyi oğlanı fiziki cəhətdən yoxlarmış, yalnız məğlub olduğuna ərə gedərmiş. M.Baştunun “Şan qızı” bulqar dastanında belə bir səhnə var: Boyan-İmenin oğlu İcik Barısın qızı



oğlana qarşı meydan sulayır. Ancaq Banıçığəyin bu aksiyasından həmin qədim adətə bir işarə var: o, bu

Yeni türk kultüründə dastan qəhrəmanları ata minən, yaxşı qılınclı vuran, yaxşı döyüşən qadınlar

“Dədə Qorqud” dastanlarında qadın haqları

Samar üçün elçiliyə gəlir. Samar o alp qızı alpdır ki, əfsanəvi güc sahibi alpardan Əjdahanın yalını qoparıb, Albastının üç dişini salıb, cinin bir qanadını sındırır, Qubarı iki qabırğasını qırıb. İndi insan oğlu İcik belə bir qızla qarşılaşmalıdır. Qız oğlana elə beləcə də deyir: “Gəl tutaşaq, görüm, mənə laiqsənmi?” Böyük çətinliklə İcik qalib gəlir və Samarla evlənilir. Bulqarlar islamı qəbul etdikdən sonra, bu ayində belə bir dəyişiklik olur ki, bəy olacaq şəxslə qızın özü yox, onun kişi qohumlarından biri qarşılaşır. Dastanın sonunda islamı qəbul etmiş bulqarların toy mərasimində belə bir epizod öz bədii əksini tapır. Bu adət türkün tarixində matriarxat mərhələsinə gedən bir hadisə olmalıdır. Bu, matriarxatın ata kultuna döyüşə-döyüşə təslim olmasını göstərən tarixi mənzərənin ədəbi-bədii səhnə şəklində əks olunmasıdır. “Dədə Qorqud kitabı”nda Bamsı Beyrəklə Banıçığəyin qarşılaşması səhnəsi aşkarca həmin adətə istinad edir. Bu səhnədə açıq-açıqına Banıçığək Beyrəyi yoxlayır, məğlub olduqdan sonra onu qəbul edir. “Kitab”da bu qarşılaşma guya bir təsadüfün nəticəsidir. Guya Banıçığək onun zonasına naməhrəm kişinin daxil olmasını özünə sığışdırmır, guya bir ər-köyün qız şıltaqlığını bürüzə verib,

adamin beşikkərtmə nişanlısı olduğunu bilə-bilə, özünü Banıçığəyin dadısı (dayəsi) kimi təqdim edir və Beyrəyi yoxlanışa çəkir. Təbii ki, bu, “Kitab”da islam redaktəsidir. Deməli, dastanımızda bu hadisə islamdan əvvəlki türk evlənmə adətinin özünəməxsus şəkildə inikasıdır.

“Yaradılış” dastanında Tanrıya dünyanı və insanları yaratması üçün fikir və ilham verən “Ağ Ana” adında bir qadındır. Oğuz kağanın ilk xanımı qaranlığı yararaq göydən enən mavi bir işıqdan, ikinci xanımı isə mübarək bir ağacdən doğulmuş qeyri-adi varlıqlardır. Yakutlarda Ağ oğlan ağacın içindən çıxan nurlu bir qadın tərəfindən əmizdirilmişdir. İlk türk abidələrində olan “Bilgə Kağan kitabəsi”ndə xaqan belə söyləyir: “Sizlər - anam xatun, böyük analarım, bacılarım, xala və bibilərim, şahzadələrim...” Ən qədim türk inancına görə, “Xan və Xaqan” Göy ilə Yer in övladlarıdır. Qadın burada göyün 7-ci qatındadır. Qadına belə bir müqəddəs varlıq kimi yanaşılan cəmiyyətdə döyülməsi, ona xor baxılması mümkün deyil. Və əlbəttə ki, türk mədəniyyətində, türk dastanlarında belə bir vəziyyət gözə dəymir. Türk dastanlarında qadın daim kişinin yanındadır, onların güc və ilham qaynağıdır.

la evlənmək istəyirlər. Necə ki, Oğuz türklərinin ana kitabı olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarındakı “Bamsı Beyrək” boyunda olan Banıçığək buna nümunədir. Dastanda ər-arvad münasibətlərini ifadə edən qelib-formullara baxaq. Dastanda ər in öz qadınına münasibətinin ifadəsi kimi çox tez-tez təkrarlanan formullar - təşbehlər və bənzətmələr olduqca heyranedicidir.

Dastandakı qadın qəhrəmanlar da ərərinə hörmətlə yanaşır, eyni zamanda, onlara böyük sevgi və etibar nümayiş etdirirlər. Xatunu Dirse xana belə müraciət edir.

Bu müraciətdə “qədim türkün bütöv nikah-evlənmə məəcəsi əks olunur: qızın ərə köçməsinə ata-ananın ciddi iştirakı var - babanın (atanın) göygüsü, ananın sevgisi deyilir. Deməli, ata və ananın razılığı ilə yanaşı, qızın, həyat yoldaşı seçərkən, özünün fikri və münasibəti də vacib sayılmışdır. Əgər belə olmasaydı, Dirse xanın xatunu “göz açuban gördüğüm, könül verib sevdigim” deməzdi. “Kitab”da ərə arvadın bir-birinə “başım baxtı”, “evim taxtı” deyərək xitab etmələrinə tez-tez rast gəlirik. Bu müraciət formasını Dirse xanın, onun xatununun, Qazan xanın və Burla xatunun dilindən oxuyuruq. Ər qadının başının baxtı, yeni alın yazısı, taleyi, evinin tax-

tı, yəni ailəsinin dayağı, sələtənəti bilir, qadın da ərini. Bu təşbehdə türk ailəsinin varlığında ər və qadın bərabərliyi təsdiqlənir. Əzəldən türk belə qəbul edib, belə qavrayıb və ailənin tərkibi müqəddəs hissələrin birliyidir.

Türk qadının ərinə sədaqətli və etibarlı olduğunu Səğreyin xanımının simasında da görürük. Ərinin toy gecəsi səfərə çıxdığını görən qadını nə qədər yalvarsa da, onu bu yoldan saxlaya bilmir. Əlacsız qalan gəlin ərinə vəfalı olacağına söz verir, onun yolunu gözləyəcəyini deyir.

Dastanda ər-arvad münasibətlərinin ən gözəl nümunəsini “Duka Qoca oğlu Dəli Domrul boyu”nda görürük. Dəli Domrul Tanrının göndərdiyi Əzrayıla meydan oxuyur, bununla da, o, Tanrının qəzəbinə düşər olur və Tanrı Əzrayıla tapşırır ki, onun canını alsın. Dəli Domrul Əzrayıla təslim olmaq istəmir. İpə-sapa yatmayan Oğuz alpi səhvini başa düşür, Tanrıdan aman diləyir.

Tanrı ondan can yerinə can istəyir. Domrul atasına, anasına bu sirri açır, onlardan can istəyir. Qoca valideynlər buna razı olmayanda, Domrul qadınının yanına gəlir, olanları “yad qızı halalına” danışır.

Dastanda valideyn-övlad münasibətləri də geniş əks olunmuşdur. Xüsusilə də, ana-oğul bağlılığı, on-

ların arasındakı qırılmaz tellər diqqəti çəkir. Ümumiyyətlə, “Kitab”da bir neçə dəfə təkrarlanan “Ana haqqı - Tanrı haqqı deyilməseydi...” ifadəsi də sübut edir ki, Ana Oğuz xalqı üçün həmişəlik və hər şeydən müqəddəsdir, əzizdir. Ananın haqqına Tanrı haqqı kimi baxılır, Ana Tanrı səviyyəsində qiymətləndirilir;

Tanrı yaradıcı olduğu kimi, Ana da yaradıcıdır, törədicidir, dünyaya övlad gətirir, onu öz canı ilə bəsləyir.

“Salur Qazanın evinin yağmalandığı boy”da kafirlər qırx incəbelli qızla Burla xatunu, qırx igidlə Uruzu, Qazanın anasını və bütün vətəndəşlərini aparırlar. Qazan xan hər şeydən əl çəkib, düşməndən qoca anasını istəyir.

Ana haqqını uca tutmaqda Qazan xanın oğlu Uruz da atasından geri qalmır. O, anası Burla xatunu müqəddəs tutur, atası Qazan xanın namusunun tapdanmaması xatirinə, canından belə keçməyə hazırdır. Anasını kafirlər tanımasın deyərək “örkənle boğazından asılmağa”, “iki kürəyindən çəngələ sancılmağa”, “qıyma-qıyma ağ ətindən qara qovurma” bəşirilməsinə belə razıdır, tək atasının və anasının adına xələl gəlməsin.

Vahid Ömərov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru